Вальчишин Г.І.,
доктор філософії (PhD) у галузі права
старший викладач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»,

ВІД ЗАКОННОСТІ ДО ДОБРОЧЕСНОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Протягом тривалого часу етичні вимоги до правоохоронця в Україні зводилися до законності: належним вважався той працівник, який не порушує закону. Така модель зберігає своє значення, адже діяльність публічної адміністрації неминуче вимагає неухильного дотримання позитивного права. Водночас сучасна доктрина наголошує, що самого лише дотримання закону для належного функціонування публічної адміністрації недостатньо [5, с. 418]. Саме в цьому розриві між правомірною та належною поведінкою формується нова категорія етичних стандартів – доброчесність.

На нашу думку, еволюцію етичних стандартів доцільно описувати через три послідовні моделі, які різняться передусім тим, що саме в них оцінюється. У моделі законності оцінюється правомірність дії: чи мав працівник підстави, чи діяв у межах повноважень і в передбачений спосіб.

У моделі етичного кодексу оцінюється відповідність поведінки конкретизованим правилам – щодо спілкування, зовнішнього вигляду, поводження із затриманими. У моделі доброчесності оцінюються мотив і спрямованість рішення: чи діяв працівник в інтересах суспільства, а не власних, і чи зміцнює його поведінка довіру до інституції.

Важливо підкреслити, що ці моделі не заміщують одна одну, а нашаровуються. Етичні кодекси не відміняють і не замінюють законодавства про правоохоронну діяльність, а доповнюють і конкретизують його [4, с. 75].

Так само доброчесність не скасовує законності, а надбудовується над нею. Тому трансформацію слід розуміти не як відмову від законності, а як розширення самого поняття належної поведінки правоохоронця.

Нормативні ознаки такої трансформації в Україні простежуються достатньо чітко. Закон України «Про Національну поліцію» 2015 р. визначив поліцію як орган, що служить суспільству. Правила етичної поведінки поліцейських 2016 р. конкретизували вимоги до поведінки. Нарешті, у 2024 р. МВС затвердило Правила етичної та доброчесної поведінки працівників, а Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку на 2023-2027 роки передбачив єдині критерії доброчесності для всіх органів правопорядку. Показовою є сама динаміка назв: від «етичної поведінки» до «етичної та доброчесної поведінки».

Ключовий аргумент на користь переходу полягає в тому, що модель законності залишає поза увагою найбільшу частину реальної правоохоронної діяльності – зону розсуду. Закон визначає межі дозволеного, але не визначає, який саме з правомірних варіантів обрати, яким тоном говорити з людиною, скільки часу приділити її проблемі. Саме в цій зоні формується повсякденний досвід взаємодії громадян з правоохоронцями, і саме тут законність мовчить, а доброчесність стає єдиним регулятором.

Цей аргумент має й емпіричне підтвердження. Аналіз виконання Антикорупційної програми МВС на 2023-2025 рр. засвідчує, що основні проблеми, на які скаржаться громадяни, стосуються тривалого очікування, незадовільного обслуговування та ставлення до відвідувачів [3, с. 17].

Більшість таких випадків не є порушеннями закону у вузькому сенсі. Отже, суспільні очікування вже змістилися з питання «чи діяв правоохоронець законно» до питання «чи діяв він належно», і правова політика мусить на цей зсув відповісти.

Друга підстава переходу – обмеженість контролю, побудованого на логіці законності. Такий контроль перевіряє формальну відповідність дій встановленим вимогам і тому легко перетворюється на формальність. Дослідження правопорушень у поліції засвідчують, що контроль за службовою діяльністю підлеглих, особливо на середньому та низовому рівнях, часто залишається формальним, що створює умови для зловживань [2, с. 241]. Доброчесність як внутрішній регулятор діє там, куди зовнішній контроль не сягає.

Змістовно доброчесність не зводиться до антипода корупції. Вона охоплює не лише дотримання законодавства, а й внутрішні моральні переконання та відповідальне ставлення до службових обов'язків [1, с. 26]. Саме тому перехід до доброчесності неможливий виключно нормативними засобами: закон здатен закріпити вимогу, але не здатен сформувати переконання.

Разом із тим трансформація несе й ризики. Перший – ризик декларативної доброчесності, коли нові терміни з'являються в назвах актів, але зміст контролю та оцінювання залишається незмінним. Другий – парадокс вимірюваності: чим більше етичний стандарт зміщується від зовнішньої дії до мотиву, тим складніше його перевірити, а отже, тим більшим стає ризик суб'єктивного оцінювання. Третій ризик пов'язаний із воєнним станом, який розширює дискреційні повноваження правоохоронців, тобто саме ту зону розсуду, де доброчесність є визначальною, одночасно послаблюючи зовнішні механізми нагляду.

Подолання цих ризиків потребує поєднання чотирьох напрямів: законодавчого визначення доброчесності як самостійної правової категорії стосовно правоохоронців; урахування доброчесності під час добору, атестування та просування по службі; переорієнтації внутрішнього контролю з формальної перевірки на оцінювання ризиків; публічної звітності про зміст скарг громадян як індикатора реального стану етичних стандартів.

Таким чином, етичні стандарти правоохоронної діяльності в Україні трансформуються від моделі законності через модель етичного кодексу до моделі доброчесності. Ці моделі не заміщують, а доповнюють одна одну: законність залишається фундаментом, проте вона не регулює зону розсуду, у якій формується довіра громадян.

Зміна суспільних очікувань до якості та належності поведінки правоохоронця вимагає, щоб правова політика не лише закріплювала доброчесність у назвах нормативних актів, а й змінювала критерії добору, оцінювання та контролю. Критерієм завершення цієї трансформації має стати ситуація, коли доброчесна поведінка стає для правоохоронця внутрішньою нормою, а не лише зовнішньою вимогою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар Н. А., Гетьман І. Ю. Доброчесність як принцип державної служби: концептуальний та правовий аналіз. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, т. 1. С. 26-30. DOI: https://doi.org/

2. Вовченко Р. А. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, як об'єкт кримінологічного дослідження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 85, т. 3. С. 241-247. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.38.

3. Нестеренко К. О. Запобігання корупції в діяльності підрозділів системи Міністерства внутрішніх справ як спосіб підвищення якості надання ними адміністративних послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86, т. 4. С. 17-21. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.2.

4. Свічкарьова Я. В. Професійна етика у діяльності правоохоронних органів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 76, т. 2. С. 75–78. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.12.

5. Чубай А. Законність як основа публічної адміністрації. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 418-424. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.72.